

Ο ΙΔΕΑΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ - ΚΑΙ ΕΝΑ ΣΧΟΛΙΟ

Ὁ Σολωμός εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ σοβαρότερα θέματα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ φιλολογίας — ἀλλὰ καὶ ἱστορίας. Θεωρεῖται ἀπὸ πολλοὺς ὁ μεγαλύτερος νεοελληνας ποιητής. Καὶ εἶναι, πραγματικά, γιὰ ὅλους, ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους.

Ἐξάλλου ἡ μεγαλοσύνη του εἶναι στενὰ συνδεμένη μὲ τὴν τελευταία περίοδο τῆς δημιουργίας του, πού ἀρχίζει μὲ τὸν «Κρητικὸ» (1833) καὶ κορυφώνεται μὲ τοὺς «Ἐλευθεροὺς Πολιορκημένους».

Οἱ «Ἐλευθεροὶ Πολιορκημένοι» εἶναι, γιὰ τοὺς κάπως μονομανεῖς σολωμόλατρες, μιά μοναδική, ἀπρόσβιτη κορυφή — ἡ ψηλότερη — τοῦ νεοελληνικοῦ Παρνασσοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ἐδῶ μέσα ὁ ξιφυτός ρομαντισμὸς τοῦ Σολωμοῦ, καὶ ἡ ἔντονη συναισθηματικὴ εὐαισθησία του, ὀφειλόμενη πρὸς λόγους ἰδιοσυγκρασιακοὺς, οἰκογενειακοὺς καὶ ἱστορικοὺς, ἔχει γνωρίσει μίαν, ἀληθινά, ἰδιαίτερη ἰδεαλιστικὴν ἔκφραση, παρουσιάζεται, ὁ Σολωμός, ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν ἰδεαλιστὴς ποιητής, αὐτὸς πού ἔφερε στὴν ποίησιν μίαν ἰδανικὴν καθαρότητα, αὐτὸς πού μετέβαλε τὴ γῆ σὲ οὐρανὸν — τὴν ὅλη σὲ πνεῦμα.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι δυνατό ν' ἀρχίσουν νὰ διατυπώνωνται ἀντιρρήσεις. Πρῶτα πρῶτα ὁ ποιητής — ὅποιοςδήποτε ποιητής — δὲν εἶναι ὁ ποιητὴς τοῦ ἐνός μόνον ἢ μερικῶν ποιημάτων, ὅπως ὁ ἄνθρωπος — ὅποιοςδήποτε ἄνθρωπος — δὲν εἶναι μονάχα ὅ,τι ἐλπίζουμε νὰ εἶναι: στὰ 40 ἢ στὰ 80 του: τότε σὲ ποῖον θὰ ἀνῆκε ὁ προηγούμενος χρόνος, ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα τῆς γέννησής του ὡς τὴν τελευταία ὥρα πρὶν ἀπὸ τὴν συμπλήρωσιν τῶν 40 χρόνων του; Ὑστερα, εἶναι ὁλοτέλεια διαφορετικὸ νὰ ποῦμε ὅτι ἓνας ποιητής — ἢ ὅποιος ἄλλος — μιλάει γιὰ τὴ γῆ, πού γίνεται οὐρανός, ἀπ' τὸ νὰ ποῦμε ὅτι μιλάει γιὰ τὸν οὐρανόν, μόνον, καθεαυτὸν — ὅπως ὁ Πλάτων. Ὁ δεύτερος εἶναι ἀπόλυτος ἰδεαλιστής, ὁ πρῶτος δὲν εἶναι μερικῶς καὶ γιὰ τὰ ἐγκόσμια, πού ἐπιθυμεῖ νὰ ἐξυψώσῃ ἢ νὰ ἐξαγνίσῃ ὅπωςδήποτε ἀπὸ αὐτὰ ξεκινᾷ, δὲν ἔχει μπροστά του ἐξωπραγματικὰς ἰδέας, πού νὰ τίς χρησιμοποιοῖ ὡς ἀφετηρία. Καὶ ὁ Σολωμός ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ γῆ, ἢ, πῶς καλὰ, ἀπὸ κάτι πολὺ πῶς καθορισμένο: ἀπὸ τὴν Ἐπαναστάσιν τοῦ '21. Ἐχει μεγάλο δίκιο ὁ Παλαμάς, λέγοντας πῶς ἡ σολωμικὴ ποίησις ὁρίζεται ἀπὸ δύο πραγματικότητες, τὴν πνευματικὴν ἀτιμώφαιρα τῆς σύγχρονης τοῦ Ἰταλίας καὶ τὸ Εἰκοσιένα. Οἱ «Ἐλευθεροὶ Πολιορκημένοι» δὲν εἶναι μόνον αὐτὸ πού θέλουν μερικοὶ: ἰδέα. Εἶναι τὰ πράγματα, πεπερασμένους τόπος καὶ χρόνος — ἱστορία: τὸ Μεσολόγγι, τὸ 1826, τὸ μῆνα Ἀπρίλη, ἡ στέργισι, ἡ πείνα, τὸ αἷμα, ἡ ὀρφάνια.

Ἀλλὰ τὸ λάθος, πού κάνουν ὀρισμένοι, δὲν περιορίζεται στὴ γενίκευσιν τοῦ ἰδεαλισμοῦ μέσα στοὺς «Ἐλευθεροὺς Πολιορκημένους»: γίνεται πολὺ μεγαλύτερον μὲ τὴν ἀντιμετώπισιν, μὲ τὸ ἴδιο ἰδεαλιστικὸν κριτήριον, ὅλου τοῦ ἔργου του. Ἄν δὲ μὴ οἱ πολυώδυνες οἰκογενειακὰς δίκας (ἀπὸ τὸ 1833), οἱ ἐσωτερικὰς του συγκρούσεις γιὰ λάθῃ ἢ ἀδυναμίας, πού σημάδεψαν τὴ ζωὴν του, γιὰ ἀβουλίας πού ἀνέκοψαν ἀκόποις εὐγενεῖς καὶ γενναῖες παρορμήσεις τῆς νότητος του — ὅπως ἐκείνη γιὰ τὸ κατέβασμά του στὴν ξεσηκωμένη Ἑλλάδα, γιὰ νὰ πολεμήσῃ ὅχι μονάχα μὲ τὸ κοντύλι —, ἂν ὅλα τούτα ὁλοκλήρωσαν τὴ διαδικασίαν μιᾶς ἐνδοστροφείας ὡς τὰ ὅρια ἐνὸς σχεδὸν νοσηροῦ ἀναχωρητισμοῦ, ἐπιφέροντας καὶ μίαν ἀντιστοιχὴν ἰδεολογικὴν «ἀφαίρεσιν», πρέπει ἐν τούτοις νὰ δεχθῶμε, ὅτι αὐτὸ ἦταν ἓνα τέρμα, δὲν ἀρχίσει.

Ἡ ἀπλή αὐτὴ διαπίστωσις, ἀφορᾷ, φυσικά, καὶ τίς λέξεις τῆς σολωμικῆς γλώσσας: δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μονοσήμαντες. Θὰ περιορισθῇ ἐδῶ σὲ ἓνα παράδειγμα: στὴν χρῆσιν, ἀκριδῶς, τῆς λέξης «γλῶσσα», ὅπως γίνεται στὸ «Διάλογον», πρὸ νεανικό, ἀλλὰ τόσο σημιαντικὸν καίμενον τοῦ Σολωμοῦ, πού ὁρίσκειται, ἴσως, περισσότερον κοντὰ ἀπὸ ὅποιοςδήποτε ἄλλο στὴν ἔννοια μιᾶς κοινωνιολογικῆς ἀντιμετώπισιν

της πραγματικότητας. Είναι παροϊμώδης ή φράση, που ο Ποιητής λείπει στο Φίλο του μέσα στο «Διάλογο»: «Εκατάλαβα, θέλεις να δημηλώσουμε για τη γλώσσα; μή γαρ εις ἕχω ἄλλο στο νοῦ μου, πᾶρ εἰ ἔλευθερία καὶ γλώσσα;». Δὲν ὑπάρχει Ἑλληνας πνευματικός ἄνθρωπος, που νὰ μὴν τὴν ἔχη προφέρει. Ὡστόσο νομίζω ὅτι ἀπὸ πολλοὺς διανοούμενους γίνεται κάποια μετατόπιση, τῆς σημασίας τῆς «γλώσσας», που θεωρεῖται κυριολεκτικὰ, ἢ, πρὸ τοῦλάχιστο, ἀπομονωμένα καὶ στενά, ὡς ἡ γλώσσα καθεαυτή, ἀποκομμένη ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ τῆς ἰσοδύναμο, ἢ ἀκόμη χειρότερα, ὡς ἡ γλώσσα ἐνὸς ποιητῆ, ὡς τὸ πρῶτο κείμενο τῆς ἑκφραστῆς του, ὡς τὸ ἀτομικὸ, ἱερὸ μέλημά του. Ἐν τούτοις ἡ λέξη, ὅπως χρησιμοποιεῖται στὸ «Διάλογο», εἶναι γειμάτη ἀπὸ κοινωνικὴ σημασία. Κοντολογίς νομίζω πῶς ἐξισώνεται μὲ τὴν παίδεια, εἶναι ἡ βασικὴ προϋπόθεσις τῆς. Ἡ ἐπεξεργασία, που δίνεται ἀπὸ τὸ Φίλο στὴ συνέχεια, δὲν ἀφήνει ἀμφιβολία γιὰ τὴν κοινωνικὴ λειτουργία τῆς γλώσσας, γιὰ τὸν ὑπηρετικὸ ρόλο τῆς, ὡς φορέα τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς πολυμᾶθειας — στὸ λαό: «...Ἡ γλώσσα εἶναι: ἕνα μεγάλο ποτάμι, εἰς τὸ ὅποιον ἔχουν ἀνταπόκριση τὰ ἔσα γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος, καὶ ὅποιος δὲν τὴν μεταχειρίζεται καθὼς πρέπει, κάνει ὅτι τοῦ εὐόλισται, γιὰ νὰ κόψῃ ἢ νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς δρόμους, μὲ τὸ μέσον τῶν ὁμοίων τρέχει ἡ πολυμᾶθεια. Ὅποιος κάνει λαμπρὸν αὐτὸ μὲ ἀπόφαση θεληματικὴ, πρέπει οἱ ἄλλοι: νὰ τὸν στοχάζονται, ἐκπρὸς τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς πολυμᾶθειας». Αἰφνίει καμὶν ἀμφιβολία τὸ κείμενο αὐτό, ὡς πρὸς τὸν προορισμὸ καὶ τὸ χαρακτῆρα τῆς γλώσσας, ὅπως τὴν ἔννοει ὁ Σολωμός: «Ὡς συμμειωθὴ ἐξάλλου ἡ ἐντυπωσιακὰ συγγὴ ἀναφορὰ τῆς λέξης «λαός» μὲτα τοὺς λίγας σελίδες τοῦ «Διαλόγου»: τὸ λαὸς εἶχε μπροστὰ στὰ μάτια του ὁ Σολωμός, ὅταν μιλοῦσε γιὰ γλώσσα, καὶ ὄχι τὸ γραφεῖς του.

Ὁ Σολωμός, λοιπόν, μὲ τὸ «Διάλογό» του (καὶ ὄχι μὲ τοὺς «Ἐλευθεροὺς Πολιορκημένους»), ξαναεῖρθε τρομερὰ ἐπικάμειος καὶ τύγχωνος σ' ἕναν καιρὸ — τὸν δικὸ μας, τίς ἡμέρες μας —, ὅπου τὰ φιλοσοφούμενα ἀπὸ τὸν πατέρα τῆς δημοκρατικῆς καὶ αγωνιστικῆς ὁρμῆς διάτα, ἠλεκτρίζοντας τὴν ἀμφισβήτηση τῆς πραγματικότητας, ἔστειλαν τὸ ἀριμονικὸ ἀντίφωνό τους μὲ τὰ περιφρονούμενα, ἀπὸ τοὺς ἱερούς ἐκείνους που ἐκστασιάζονται μὲ τὸ ὄφος τῶν νοημάτων τῶν «Ἐλευθερῶν Πολιορκημένων» ἐσθιήτες, ἀλλὰ, παρόλα αὐτά, σημαντικὰ — γιατί εἶναι ἡ δυναμικὴ συμπτώκυνση καθολικῶν αἰτημάτων — συνθήματά τους: «Ψωμί, Παιδεία, Ἐλευθερία!». Εἶναι ἡ ἡχώ τοῦ Σολωμοῦ, που ἔλεγε, πρὶν ἀπὸ 150 χρόνια: «Παιδεία, Ἐλευθερία!». Ἀλλὰ καὶ «Ψωμί!». ἔλεγε. Καὶ μάλιστα τοῖς «Ἐλευθεροῖς Πολιορκημένοις»:

Παλεῖ πούλι, παίρνει σπειρί, καὶ ἡ μάνη τὸ ἔγλειψε.
Τὰ μάτια ἡ πείνα μαύρισε στὰ μάτια ἡ μάνη μνέει.

Καὶ τίς γυναῖκες πάλι, στὸ ἴδιο ποίημα, «τὲς εἶλετο ὁ κῆπος νὰ τρέχουνε τὰ τρίστρατα, τὰ σταυροδρόμια, τὰ σπίτια, τὰ ἀνώγρια, καὶ τὰ χαμηλῶγια, τὲς ἐκκλησιάς, τὰ ξυκαλήσια γυρεύοντας. Καὶ ἐλατύνανε χρήματα, παρὰ γιὰ τοὺς λαθρομένους. Καὶ δὲν τοὺς ἔλεγε κανένας τὸ ὄχι, γιατί οἱ ρῆτορες τῶν γυναικῶν ἦσαν τίς περισσότερες φορές συντροφειμένες ἀπὸ τὰς κανονεῖς τοῦ Μεταλογιστοῦ, καὶ ἡ γῆ ἔτρεμε ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὰ πόδια μας. Καὶ οἱ πλέον πάμπαντοι ἐβγάσανε τ' ἐβόλα καὶ τους, καὶ τὸ δίνανε, καὶ ἐχάσανε τὸ πταυρὸ τους, κοιτάζοντας κατὰ τὸ Μεταλόγι καὶ κλαίνοντας».

Βέβαια, ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς παρατηροῦσε τοὺς «Στοχαστικούς» του, ὅτι «ἡ παινα δὲ μπαίνει εἰς τὸν κύκλον ἐμὴν μόνον ὡς ἐξωτερικὴ δύναμις, τὴν ὅποιαν ὑπερνικοῦν καθὼς ὄλες τὲς ἄλλες». Ἀλλὰ θὰ ἦταν ἡ μεγαλύτερη, πιά, ἢ ἀδικία — νὰ συλλογιστοῦμε γιὰ τὰ παιδιά μας, ὅτι ζήτησαν τὸ ψωμί, αποκλείοντας νὰ μιλῶν σ' αὐτό. Ἀπλῶς ξέρουν, οἱ νέοι, ὅπως ὁ Σολωμός, ὅτι τὸ ὄρανό τους ἀρχίζει ἀπὸ τὸ ψωμί!

Μ. Γ. Μερκαλῆς